

Драган Терзић, протонамесник

ПАГАНСКО И ХРИШЋАНСКО У ЖИВОТУ СРПСКОГ НАРОДА

Немогуће је да ти предлед верског живота Српског народа у једном кратком тексту. Да би се описао, анализирао и протумачио верски живот Српског народа било би потребно на десетине књига. Зато ћу овом приликом да изнесем само неке моменте из верског живота и понашања Српског народа и да о њима нешто кажем.

Сваки период у историји људског рода оставља свој печат на понашање и на свест појединих народа. Сваки нараштај подложан је неписаним прописима наслеђеним од ранијих генерација. То се наоко вековима акумулирало у животу народа и постало утицајан чинилац у народном животу и раду. Као што су се прехришћански обичаји и веровања задржали у култури свих народа, од тога се није ослободио ни Српски народ. У животу нашег народа има много обичаја који представљају остатке из времена пре него што је примио хришћанску веру. Постоје обичаји који су скоро општепознати у целом Српском народу, а постоје и поједини обичаји који су везани само за једно подручје.

У последњих сто година повећан је интерес да се обичаји нашег народа објасне, да им се пронађе порекло и разлог настанка. И већ се на том пољу нешто учинило, али у многим радовима приметно је да је приступ овој материји једностран и углавном се заснива на делима нехришћанских или антихришћанских писаца, који под изговором „демистификације“ хришћанства доводе у питање скоро целокупно Божје откривење.

Несумњиво је, међутим, да у животу Српског народа има елементарна паганизма, али не може се ипак све сводити на паганство и свако религијско понашање и сваки хришћански празник сводити на некакав пагански корен и паганско веровање. Па чак и они хришћански празници које Српски народ најсвечаније прославља неки списци своде на пагански култ мртвих: Божић, Васкрс и Крсну славу. Зато ћу прво нешто рећи о ова три празника Српског народа и о обичајима који су за њих везани.

Божић се није славио у прва три века хришћанства. Слављење Божића настало је тек у другој половини четвртог века. У прва три века хришћанства владало је схватање да телесно рођење није толико важно колико духовно рођење (крштење) и телесна смрт као рођење за

вечни духовни живот. Тај однос према рођењу показивао се и тиме што је рођење називано даном смрти, а смрт мученичка називана рођењем. Зато је празновано само крштење Господа нашег Исуса Христа и тај се празник назива Епифанија и Теофанија, јављање, Богојављање. Према Лазару Мирковићу¹ празник Богојављења празновао се 6. јануара и око свог празника груписали су се и други догађаји из живота Спаситељевог: рођење, поклоњење мудраца, чудо у Кани Галилејској. Када су престала поњења хришћана и када се изменило схватање хришћана према телу, око половине четвртог века у Риму је почело одвојено слављење Божића од Богојављења, а око 380. године то је у Цариграду учинио и св. Григорије Назијанзин. Слављење Божића пребачено је на 25. децембар, када су пагани славили дан „бога сунца“. Празник „бога сунца“ слављен је 25. децембра зато што у то доба сунце почиње да јача топлином и светлошћу, што се сматрало победом светлости над тамом, рођенданом сунца. Тек је римски император Константин Велики почео да одаје поштовање Богу који је сунце створио, а који се према пророку Малахији (4, 2) назива „Сунце правде“: „И засијаће вама, који се бојите имена мога, сунце правде...“. У IV књ. Мојсијевој за Господа се каже: „Видим га, али не сад, гледам га, али не изблиза; изаћи ће звијезда од Јакова и устаће палица из Израиља...“ (24, 17). А у Лукином Еванђељу св. Симеон Богопримац за Господа Христа каже: „Светлост за просвећивање многобожаца...“ (2, 32). Црквени писци Господа Христа упоређују са сунцем, а Његово деловање са победом светлости над тамом. Пошто је, дакле, појава Христа упоређивана са светлошћу, и у Старом и у Новом завету о Њему се говорило као о светлости, онда је потпуно логично било да се и празник Његовог рођења почео славити на дан светлости.

Као што видимо, Божић је чисто хришћански празник који свој основ за слављење има у Светом писму. Веселин Чајкановић ове хришћанске празнике повезује са култом мртвих, па и за Божић вели да је настао из паганског празника посвећеног мртвим прецима. Зато пише: „Да су божићни празници, у старој јерпској религији, били дан мртвих, задушнице, не треба нимало да нас изненади. Цела зимска сезона, када бесне непогоде и када су ноћи дуге, према религијским схватањима наших предака, тешка је и криптична“.² Да би доказао ову хипотезу још наводи разне детаље, између осталог и то да као што се док је покојник у кући та кућа не чисти, тако се и за време прослављања Божића кућа не чисти. Међутим, за његову аргументацију ипак можемо рећи да је сувише нателнута, јер две сличне радње не морају имати ни исте узроке ни исто значење.

Православни Срби се за слављење Божића припремају 40 дана постом и молитвом, смирењем, чињењем добрих дела, покајањем и причешћем. Уз слављење Божића везани су и неки обичаји који имају чисто хришћански карактер, јер им је порекло у хришћанској симболици. Такви су обичаји: уношење бадњака и оламе у кућу, божићни колач или чесница, полагајник и мирбожење.

¹ Хеортологија, Београд, 1961., стр. 105.

² Мит и религија у Срба, Београд, 1973., 196.

„Обичај сечења бадњака потиче отуда, што су витлејемски пастири, на знак звезде да се родио Исус Христос Избавитељ, насекли у шуми грања и понели га у пећину да наложе ватру и огреју Христа и Његову мајку”.³ Слама сваког хришћанина подсећа на ону ноћ у Витлејему када се родио Господ наш Исус Христос. Христос се родио на слами, као што и пише у Лукином Еванђељу: „И роди свога сина Првенца, и пови га, и положи га у јасле...” (Лк. 2, 7). Уношењем сламе у кућу православно Србин жели да рођење Богомладенца представи на видљив начин, како би његова кућа што верније личила на оно свето место где се родио Господ Исус Христос. Дочаравањем места рођења Спаситељевог православно Србин изражава жељу да се што више приближи Господу своме и да Му на тај начин подари дом свој за обиталиште Његово. Божићни колач или чесница прави се од пшеничног брашна, а за православног Србина симболично представља тело Христово, према Његовим речима на Тајној вечери: „И кад јеђаху, узе Исус хљеб и благословивши преломи га, и даваше ученицима, и рече: Узмите, једите; ово је тијело моје” (Мт. 26, 26). Чесница има литургијско обележје и по томе што се приноси као жртва Богу, сходно речима из Литургије: Твоје (дарове) од Твојих (дарова) Теби приносимо од ових и за све. Међутим, и за чесницу Чајкановић каже да је паганског порекла, да је то „обедна” жртва која се приноси богу Дабогу.⁴ „Обичај полагајника води порекло од мудраца са Истока, који су, како стоји у Еванђељу, стигли вођени чудесном звездом, поклонили се новорођеном Христу и донели Му дарове. Као успомену на њих уведен је обичај да прво страном лице које ступи у неку кућу на Божић буде полагајник и да тој кући пожели успех, здравље и орећу”.⁵ Мирбожење је обичај да се људи на Божић међусобно поздрављају речима: Мир Божји, Христос се роди! изражавајући тиме своју жељу да се измире са Богом и са људима. Веселин Чајкановић чак и за овај обичај каже да припада паганству и сврстава га у обичаје култа мртвих. Међутим, сваки хришћанин зна да је то анђелска песма, испевана одмах после Христовог рођења: „Слава на висини Богу, и на земљи мир, међу људима добра воља” (Лк. 2, 14).

Ускршњи обичаји имају хришћански успоменски и симболички карактер. Ови обичаји почињу са празником Врбице, на Лазареву суботу. Уочи Цвети врши се литија око храма са ношењем врбових гранчица. Прве податке о литији имамо из IV века, где се описује богослужење тога дана у Јерусалиму.⁶ Епископи и народ ишли су на Јелеонску гору, где се вршило освећење маслина, а онда са маслиновим гранчицама силазили до Јерусалима у храм Васкрсења. Код нас литија иде око храма са ношењем, уместо маслинових, врбових гранчица. Зелене гранчице значе победу над смрћу и васкрс Христов, а заједно са Њим и васкрс оних који у Њега верују. Празник је успомена на свечан улазак Господа Исуса Христа у Јерусалим, када су Га Јерусалимљани одушевљено дочекали са палмовим гранчицама клицајући: „Осана! Благословен који долази у име Господње, цар Израилев” (Јн.

³ Милан Т. Вуковић, Народни обичаји, веровања и пословице код Срба, Београд, 1981., стр. 81.

⁴ Веселин Чајкановић, Мит и религија у Срба, Београд, 1973., стр. 429.

⁵ Милан Т. Вуковић, н. д. стр. 88.

12, 13). Палма је победни знак и према античком и према хришћанском схватању. У Синаксару пише: „Обичај беше да победитељи подвига или неке борбе беху поштовани/ гранама дрвећа које увек цвета и са њима су праћени“. Блажени Августин каже: „Оне (гранчице) значе победу, јер Господ је смртну смрт уништио и са победним знаком крста победио је ђавола као цара смрти“.⁷

За Васкрс је везан и обичај фарбања јаја. Не може се са сигурношћу одредити када је настао тај обичај, али постоје народне приче које тај обичај на овој начин објашњавају. Тако једна прича из Левча каже: Видећи како људи гоне Марију с малим дететом, неке се жене сажале на њу, па да би омеле људе да је не стигну и не ухвате, оне брзо обоје јаја, метну их у крила, и стану износити их пред гоњиоце и нудити их. Људи нису цотле видели таква јаја, због тога су заостајали, разгледали их и узимали их. Отуда је Бог благословио шарена јаја.⁸ Друга прича, из Бевђелије, вели: Кад су хришћани на Велики петак тврдили да ће Христос васкрснути, Јевреји су рекли да ће то бити онда када кокошке пренесу црвена јаја, а Христос је васкрсао, па се за спомен тога, бојадишу јаја и до данашњег дана.⁹ Без обзира на ова тумачења, чињеница је да црвена боја у хришћанству значи радост, а када је реч о Васкрсу онда је та радост потпуно разумљива.

За празник Педесетнице, који је у тесној вези са Васкрсом, везани су обичаји украшавања кућа венчићима од траве и цвећа. Овај обичај потиче од старозаветних Јевреја, који су у знак сећања на време примања Закона Божјег када су у пустињи живели у колибама од дрвета, грања и лишћа. Према овом обичају, сасвим је вероватно да је зеленилом била украшена и Сионска горница, када је Дух Свети сишао на апостоле. И хришћани су одувек украшавали на дан Педесетнице цркве и куће зеленилом, гранчицама од липе, травом и цвећем, симболишући гранчицама и цвећем обновљеног пролећа духовно обновљење људи силом Светог Духа.¹⁰

Али најкарактеристичнији празник православног Србина је његова Крсна слава. То је празник целе породице, када се кућа претвара у храм, а слављење у Литургију. Није тачно утврђено од када Срби славе Крсну славу, али се често олако говори и пише да је Крсна слава остатак паганског обичаја слављења кућног бога, идола, а да је Крсна слава само хришћанизовани облик тога паганског слављења, које су Срби прихватили приликом примања хришћанства. Међутим, има и друкчијих мишљења.

Руски научник Ровински мишљења је „да је Слава чисто хришћанска без икаквих трагова паганства, али да не поличе из времена примања хришћанства, јер против тога говори та околност, што су се у новије време многобројне Славе измениле и што је избор оветаца ограничен на врло мали број“.¹¹ Да је Крсна слава замена за паганског

⁶ Лазар Мирковић, н. д. стр. 138.

⁷ Исто, стр. 141.

⁸ В. Чајкановић, н. д. стр. 231.

⁹ Исто.

¹⁰ Л. Мирковић, н. д. стр. 233.

¹¹ Ровински, Сборник рус. Акад. 69 (1901) 209—240; нав. код Константин Јиречек, Историја Срба I, Београд, 1978., стр. 102.

кућног бога — заштитника, није јасно зашто такву замену нису учинили и други пагански народи који су примили хришћанство. На пример: Грци, Римљани, Германи, Руси, имали су кућне богове заштитнике, а када су примили хришћанство нису у замену за своје кућне богове прихватили Крсну славу. Зашто би у истим или сличним околностима само Срби друкчије учинили?

Да Крсна слава није замена за кућне богове говори нам и најједноставнија чињеница: Јужни Словени, а то значи и Срби, изгледа нису ни имали кућних богова, идола. Константин Јиречек о томе каже: „Јужнословенски култ, изгледа, био је без икаквих слика, исто као и литавски. На југу се не могу доказати онакви идоли као што је код Руса пред дворцем у Кијеву био Перун од дрвета са сребрном главом и златним брковима, или код Полапских Словена статуе богова. Сви словенски изрази за ознаку идола туђински су, делимично источнога порекла: кумир, кап или капиште и балван, који се код Срба у старим повељама јавља као назив за делове земљишта, као и име села, као и име тврђаве”.¹² И Веселин Чајкановић признаје да „о српској идолатрији није до сада утврђено ништа”.¹³

На питање зашто само Срби од свих хришћанских народа имају Крсну славу многи који се баве овим темама увек одговарају да је то зато што су Срби врло тешко примили хришћанство и да су, за разлику од других народа, остали привржени својим паганским веровањима, а да Крсна слава представља компромис и попуштање хришћанске Цркве пред овом српском фанатичном паганштином. Зато су, наводно, тако касно и примили хришћанство, тек крајем IX века. Међутим, Константин Порфирогенит пише да су Срби делимично примили хришћанство већ у првој половини VII века, за време цара Ираклија, а то значи не много времена после досељавања на Балкан. Константин Јиречек, који наводи овај Порфирогенитов податак, каже: „После сеобе у балканске земље, хришћанство је потиснуло лако и без борбе стари култ богова. Последњи су паганици били Неретљани на западу Полуострва, крштени под Василијем I, македонски Словени које је, крајем IX века, обратио у хришћанство епископ Климент, и Хрвати одани идолима, за које је у XI веку подигнута била епископија у Загребу”.¹⁴ Видимо, дакле, да Јиречек не помиње Србе међу последњим Словенима који су примили хришћанство, што значи да су они примили хришћанство раније и да није било потребно да начин њиховог примања хришћанства буде друкчији од осталих народа, тј. да уместо свога кућног бога прихвате Крсну славу.

Почетак олавања Крсне славе морали бисмо тражити тек у време када се хришћанство чврсто укоренило у српско народно биће. Тај период Српског народа јесте, неумњиво, време Светога Саве. Иако је Српски народ до Светога Саве већ неколико векова био у хришћанству, није још био дошао до оних духовних висина до којих је дошао у време Светога Саве. Увођењем Крсне славе у народни живот, Свети Сава је желео да Срби потпуно раскину са паганством. Иако су Срби већ одавно били примили хришћанство, међу њима се било задржало

¹² Исто, стр. 92.

¹³ В. Чајкановић, н. д. стр. 46.

¹⁴ К. Јиречек, н. д. стр. 91.

много паганског, као што је било, на пример, приношење крвних жртава и гозбе око храмова. Тако да до Светога Саве постојала је ко-егзистенција хришћанства и паганства. Свети Сава је учинио крај овим паганским обичајима и коначно учинио праву хришћанизацију Срба. О томе Димитрије Богдановић, у својој студији: Крсна слава као светосавски култ, каже: „Св. Сава и његови следбеници и мисионари у Српском народу одлучно раскидају са опортунистичком и половицином мисионарском тактиком охридске архиепископије, и енергично приступају еванђелском просвећивању Срба према најортодокснијим идеалима атоњског и палестинског монаштва. То је управо последња и одсудна етапа хришћанизације Српског народа. Постанак и развитак Крсне славе мора се зато посматрати у општем склопу светосавске активности“.¹⁵ Свети Сава је настојао да створи православну народну Цркву. А стварање народне Цркве може се остварити ако сваки српски дом постане црква, храм Божји, као што каже и ап. Павле у посланици Филимону, коју почиње речима: „Павле, сузањ Христа Исуса, и брат Тимотеј, Филимону љубљеном и сараднику нашем, и милој Апфији, и Архипу, саборцу нашем, и домаћој твојој цркви“ (Фил. 1, 1—2). Па као што је сваки храм посвећен неком догађају из живота Господа Исуса Христа и Богородице или неком светцу, тако и сваки српски дом треба да буде посвећен Господу Христу, Богородици или светом. И народна пеома повезује Крсну славу са Светим Савом: Нико нема што Србин имаде: Србин има своју Крсну славу, Крсну славу и Светога Саву. И Немањићи су имали своју Крсну славу — св. архангела Михаила, а општа Слава Србије био је св. првомученик и архијакон Стефан.

Радослав Грујић у својој студији „Црквени елементи Крсне славе“¹⁶ утврдио је три основне врсте славског обреда. Први је благосиљање трпезе свечара, који води порекло од црквеног обреда благосиљања хлебова на бденију. Грујић наводи да се Крсна слава у Јужној Србији и Македонији благосиљала молитвом петохлебнице на бденију и ради тога се спрема пет хлебова. Миленко Филиповић у чланку „Породична, лична и еснафока слава у Велесу“¹⁷ наводи да се у Велесу еснафска слава звала „пети хлеб“, јер се припрема пет хлебова, пет просфора, које свештеник освећује у цркви после Литургије на дан Славе. Друга врста славског обреда је „дизање пресвете“, раширена на југу (Косово и Македонија). То је копија старог црквеног обреда при манастирским трпезама и налази се по свим старим рукописним и штампаним часословима и псалтирима с последовањем, са називом „чин о панагии“. Трећа врста славског обреда је резање колача, која је код Срба највише распрострањена. Овај обред подсећа на проскомидијално опремање Апнеца за Евхаристију, а то је посебно уверљиво када се славски колач прелива вином. А велика је слободност са Литургијом и обичај да домаћин приликом ломљења славског колача целива се са оним са којим ломи уз речи: Христос посреди нас, и одговор: Христос посреди нас и вјек и амин. Материјал који се употребљава за Крсну

¹⁵ Димитрије Богдановић, Крсна слава као светосавски култ, „Гласник“ Српске патријаршије, Београд, 1961., стр. 206.

¹⁶ Исто, стр. 204.

¹⁷ Исто.

славу: хлеб, вино, пшеница, уље, свећа, тамјан, идентичан је са оним који се употребљава на богослужењу, на Литургији и на чину „литије“ на бденију, уочи празника и храмовних слава.

Као што све свештене радње имају свој симболички, преносни смисао, који је утемељен у Еванђељу, тако и радње у обреду и прослављању Крсне славе имају свој хришћански смисао: славски колач представља жртву благодарности Богу; унакрсно пресецање славског колача приказује страдање Христово на крсту; преливање пресеченог колача вином означава да су Христовом крвљу опрани људски греси. Славска свећа од пчелињег воска представља чисту и невину жртву за спас и чистоту слављеникове душе. Свећа својом светлошћу уноси у слављеникову кућу оветлост Еванђеља Христовог. Славском пшеницом слављеник исказује своју веру у васкрсење.¹⁸ Сви ови елементи јасно нам показују да је Крсна слава уствари продужење Литургије која се врши у храму, само што је ово кућна, домаћа Литургија, коју врши „царско свештенство“ (I Петр. 2, 9), хришћани.

Иако не постоје никакви докази да су стари Срби имали идоле, Веселин Чајкановић по сваку цену жели да их пронађе, па наводи следеће: „Ја мислим да ми имамо један символ, један фетиш, у коме је продужио да живи старински идол. То је крст — не онај званични, црквени, него популарни, простонародни српски крст, какав се виђа по српским кућама поред иконе, у средини насеља или по пољима... И сам епитет „частан“, који тако често долази уз реч крст, значи ли можда да су Срби знали раније и за другу врсту крстова, и онда су са тим епитетом обележени само званични, хришћански крстови?... Бабиан или колац, кад му се додају руке, наличи мање или више на крст; и да најгрубља људска фигура, кад је подиже примитиван човек, доиста мора показивати контуре крста, лепо се види на страшилима, која се постављају по усевима и виноградима“.¹⁹ Ова теза колико не-научна, неоснована и неозбиљна толико је и нелогична. Јер, ако је држање крста у кући поред иконе знак да је крст био стари пагански српски идол, шта онда рећи за друге хришћанске народе, који такође држе крст у својим кућама, и не само у кућама већ и у другим установама, болницама, школама, канцеларијама, хотелима итд? Ако страшила по српским њивама и виноградима представљају доказ да су стари Срби имали овог идола у облику крста, шта онда рећи за народе који такође имају страшила по њивама, а немају везе са хришћанством; да ли то значи да су и они у својој старој религији имали крст као свој идол?

Чајкановићеву хипотезу о крсту као паганском српском идолу, колико недоказану толико и смешну, преузимају као готову чињеницу и неки каснији писци који се баве овом темом. Тако Миодраг Поповић у својој књизи: „Видовдан и Часни крст“²⁰ исто као и Чајкановић, прихватајући његову претпоставку о крсту, каже: „Зна се да су Словени у доба многобоштва имали идоле чија је фигура била наповештена крстом. У она времена да би начинили антропоморфно божанство,

¹⁸ Српска слава или Крсно име, изд. Св. арх. синода СПЦ, Београд, 1963., стр. 14.

¹⁹ В. Чајкановић, н. д. стр. 52.

²⁰ Миодраг Поповић, Видовдан и Часни крст, Београд, 1976.

преци данашњих Срба додавали су руке балвану или коцу, те тако добијали своје човеколике и крстолике богове". Не улазећи у то да ли ова настојања да се докаже како крст представља прехришћански српски идол произлазе из научних или неких других побуда, хришћани, који верују у спасоносну силу крста, знају шта је крст и шта он представља и шта значи. Христово распеће на крсту и тиме откупљење рода људског наговештавано је у Старом завету, као, на пример, у IV књ. Мојсијевој (21, 9), где се каже: „И начини Мојсије змију од мједи, и метну је на мотку, и кога год уједе змија он погледа у змију од мједи, и оздрави". Ову праслику спасоносне снаге крста потврдио је и еванђелист Јован речима: „И као што Мојсије подиже змију у пустини, тако треба да се подигне Син човечји. Да сваки који вјерује у њега не погине, него да има живот вјечни" (3, 14—15). Дакле, крст као праслика Христовог, а тиме и нашег крста, наговештаван је и пре хришћанства, али његова вредност, значај и облик почиње са Христом.

Крст је још у време гоњења хришћана употребљаван у тајности и прикривено. У катакомбама постоје цртежи крста из III века.²¹ Да је крст постојао пре хришћанства као верски симбол, односно као идол у јавној употреби, онда га хришћани не би употребљавали у тајности. Осим тога, хришћански апологети Тертулијан, Минуције Феликс и др. морали су бранити хришћане од напада пагана, који су их оптуживали због поштовања крста, објашњавајући зашто хришћани поштују крст. А да су крст поштовали и пагани, у том случају би пагани одобравали хришћанима, јер би то значило да су хришћани преузели вероки пагански симбол. Да је крст био пагански симбол или идол, онда паганин Јулијан Апостата не би покушао да истисне крст из јавног живота, као што сведочи Созомен у Историји Цркве и Григорије Назизијанзин у свом IV говору против Јулијана.²²

Према томе, крст је символ и спасоносно оружје хришћана. „Зато што је чудесни Спаситељ сву своју спасоносну и животворну силу сабрао у крсту, и сву личност своју унео у њега, крст је постао: знак Сина Човечјег (Мт. 24, 30; Откр. 1, 7), у њему као таквом, по речима Св. Григорија Паламе, показан је сав домострој спасења, тако да је, по речима црквеног песника, тајна распећа постала, као и тајна самог Христа — недокучива".²³

Када се говори о Српском народу и његовом одбацивању паганства и прихватању хришћанства, могли бисмо да поставимо питања: Шта је Српски народ добио од хришћанства? у чему се огледа његова хришћанизирана природа? И одмах можемо одговорити да су у животу Српског народа најучљивије оне особине које је он стекао посредством хришћанске вере. Човек се рађа као слика Божја, али као несавршено, веома ограничено биће. Зато је усвајање Христовог учења и живот по њему услов за његов раст ка савршенству које му је задато. Православни Србин својим животом манифестује своју охристовљену природу која се огледа у стварном усвајању Христовог Еванђеља и у вршинама које из њега црепе. Бог за православног Србина није само

²¹ Л. Мирковић, н. д. стр. 173.

²² Исто, стр. 174.

²³ Амфилохије Радовић, О тајни крста Христовог, Теолошки погледи, 3—4/84, Београд, стр. 156.

биће од Којега треба да се плаши, као што је то био случај са његовим паганским прецима, него је пре свега за њега Бог љубав, као што и пише у Светом писму: „Бог је љубав, и који стоји у љубави, у Богу стоји и Бог у њему стоји“ (I Јев. 4, 16). Усвајајући Христову заповест: „Љуби Господа Бога својега свим срцем својим, и свом душом својом, и свом мисли својом“ (Мт. 22, 37), православни Србин схвата Бога као Биће према Којем треба да осећа љубав, а не страх који је био својствен његовим прехришћанским прецима.

Осим љубави према Богу, православног Србина своју христолику испољаву и љубављу према ближњем, баш према упутствима из Еванђеља: „Љуби ближњега свога као самога себе“ (Мт. 22, 39); „Обуците се у љубав која је овеза савршенства“ (Кол. 3, 14); „Ако ко рече: љубим Бога, а мрзи брата својега, лажа је; јер који не љуби брата својега којег види, како може љубити Бога, којег није видио“ (I Јов. 4, 20); „Дајем вам нову заповијест: да љубите једни друге, као што ја вас љубим, да и ви љубите једни друге. По томе ће сви познати да сте моји ученици ако будете имали љубав међу собом“ (Јн. 13, 34—35). И заиста, у животу и понашању Српског народа, кроз његову историју, па до данас, ова хришћанска начела нашла су своје остварење и примену. Иако је живео у тешким условима и разним временима, он је то своје богољубље и човекољубље, а то значи христољубље, практично показивао и показује у свакој прилици. Његова љубав према ближњима није се заустављала само код својих сународника него и према другим народима она је била изражавана, па чак и према непријатељима својим, што се најбоље показује у хришћанској врлини праштања. Имао је Српски народ много непријатеља кроз своју историју, а ни данас није без њих, али је хришћанско срце и хришћанска душа прешла преко свега тога и онагом окривљене личности истиснула мржњу из ризнице својих осећања.

Из ове две основне врлине, православног Србина красе и друге које из њих проистичу, као што су: истинољубивост, скромност и добротинитељство. Наш народ прихватио је Христову поруку да је Он пут, истина и живот, а да је Црква стуб и тврђава истине (I Тим. 3, 15). Држећи се ових принципа, православни Србин је био спреман ради истине и живот свој да положи. А захваљујући тој хришћанској врлини Српски народ је и могао да опстане кроз векове тешких искушења. Скромност је, такође, особина којом се одликује православни Србин. По угледу на Господа свога, Који је рекао: „Ја сам кротак и смирен срцем“ (Мт. 11, 29), и православни Срби су усвојили ову хришћанску особину у свом свакодневном животу, те су зато и могли поднети увреде којима су често били изложени. Разлоге за то имали су у Светом писму, где се каже да се „Бог гордимма противи, а смиренима даје благодат“ (I Петр. 5, 5). Усвајајући хришћанску веру, Српски народ је усвојио и хришћанске моралне норме, јер је једно од другог нераздвојно, једно без другог не иде нишита је остварљиво. Зато је Српски народ у животу испуњавао Христову препоруку: „Кад учинисте једноме од ове моје најмање браће, мени учинисте“ (Мт. 25, 40), као и апел ап. Павла: „А добро чинити да нам се не досади“ (Гал. 6, 9).

Из ових хришћанских врлина формирају се и основне карактерне црте Српског православног народа. Једна од таквих црта је и изра-

жено гостопримство, које представља у пракси примењену заповест Христову о љубави према ближњем. Када се пише о Српском народу, његовој природи и особинама, увек се помене и његово изразито гостопримство. Међутим, о том српском гостопримству се пише као о некој врсти народног култа, који има корен у српској прехришћанској паганској вери. А пошто се тај култ и данас негује то, наводно, доказује да се све до данас Срби нису ослободили паганства. Зато можемо поставити питање: Да ли је Српски народ у својој прехришћанској епохи заиста био толико гостољубив да се то задржало све до данас или је то последица уовајања хришћанске вере и хришћанског морала?

Многи историчари, пишући о паганским народима, истичу осећање мржње коју они показују према странцима. Етнолог Ератостен мисли да је мржња према странцима заједничка особина свих пагана.²⁴ Зато Шрадер закључује да су сви индоевропски народи у прошлости били непостољубиви и нетрпељиви према странцима и да се обичај гостопримства тек доцније развио.²⁵ Међутим, ипак је постојало извесно гостопримство и код паганских народа, али је оно било условљено једним другим обичајем. Наиме, приликом одласка гост и домаћин су се узајамно даривали. „На тај начин, каже Шрадер, гостински дарови постали су извесна врста трговине. Због чега се уопште у најстаријим временима путовало? Свакако не зато да би се видели леви предели, или да би се посетили рођаци, већ у циљу трговине. Како нам трговци доносе увек лепе ствари, то је у нашем интересу да их лепо дочекамо, и тако се, постепено, развио обичај гостопримства“.²⁶ Други један научник, Рудолф фон Јеринг пише следеће: „Повод да се у старом веку створи гостопримство и да дође до онако великог развоја био је не етички, него практички: То није била несебична љубав према ближњима, већ је посредни чист егоизам — жеља да се осигура и омогући трговина; кад трговци не би били заштићени, трговина међу народима у оном времену, кад странци нису имали никаквих права, не би била могућа“.²⁷ В. Чајкановић претпоставља да су пагански народи, а то значи и прехришћански Срби, у странцима, путницима, гледали неко прерушено божанство или демона. И човек је хтео — не хтео из страха да му то прерушено божанство не учини какво зло, указивао путнику гостопримство. Између примера из грчке митологије узетих као доказ за ову теорију, он наводи и једно место из Новог завета, догађај у Листри, када су становници овог града мислили за Павла и Варнаву, који су дошли као путници у овај град, да су Јупитер и Меркур. Међутим, случај са Павлом и Варнавом не би могао да послужи овој теорији. Становници Листре нису све путнике и све странце проглашавали за богове, него баш Павла и Варнаву. Овом проглашењу Павла и Варнаве Јупитером и Меркуром (узред: у преводу проф. Е. Чарнића и новом преводу Новог завета у издању Св. арх. синода СПЦ стоји: не Јупитер и Меркур него Зевс и Хермес) претходило је чудо које је учинио ап. Павле, исцелио је једног хромог од рођења и реакција становника Листре била је потпуно логична. Они су их прогла-

²⁴ В. Чајкановић, н. д. стр. 129.

²⁵ Исто.

²⁶ Исто, стр. 133.

²⁷ Исто.

оили боговима не зато што су путници, странци, него зато што су чудотворци, учинили су нешто што није својствено обичним људима.

Дакле, гостопримство, онако како је постојало у паганству, не схватамо као гостопримство у данашњем, правом значењу, а то значи гостопримство не из користољубља или страха, него из љубави према човеку као слици Божјој. Срби су ову дивну особину гостопримства стекли тек после усвајања Христовог Еванђеља, које учи: „И ако чините добро онима који вама чине добро, каква вам је хвала? Јер и грешници чине тако. И ако дајете у зајам онима од којих се надате да ћете добити, каква вам је хвала? Јер и грешници грешницима дају у зајам да добију опет онолико“ (Лк. 6, 33—34). „Који вас прима, мене прима; а који прима мене, прима Онога који ме је послао“ (Мт. 10, 40).

Иако је Српски народ прихватио хришћанство и њиме оплеменио и обожио своје биће, ипак је видљиво да се није ослободио паганских наслага. Та паганска веровања и понашања односе се на посебно важне догађаје у животу породице, као што су: рођење, свадбе и сахране, која немају свој основ у хришћанству. Постоји веровање да прво, треће или седмо вече по рођењу детета око њега се окупе виле суђенице и одреде му судбину за цео живот. Што оне реше и „запишу“ тако има да буде и од тога се не може побегнути нити спасти. За свадбу је такође везано много обичаја, који имају елементе паганског, али нису сви свадбарски обичаји везани за паганство; има много обичаја који су настали чисто из жеље за хумором и комедијом, јер је и сам тај догађај весео. Постоји обичај да на путу од цркве до младожењине куће сватове пресреће младаина мајка и зета дарује окићеним петлом; да јој зет рано рани као петао. Пошто уз младу иде и млираз који доноси младожењу, млада пре улаза у цркву прошапће: „Купих вола за новац, па га везах за колац, не умеде рикати, ни на мене викати“. Овде се изражава и страх младе од рђавог поступања мужа који вуче своје порекло из времена пре хришћанства, када је жена сматрана за биће ниже од мушкарца и када је мушкарац располагао са женом као са својом имовином. На свадби се сватови госте, једу, пију, певају, играју, што је и нормално у оваквим приликама, уосталом и сам Господ Христос учествовао је на једној свадби, али често и ова свечаност, својом распојасаношћу и неумереношћу, добија размере које подсећају на паганске јургије и баханалије. Видимо то и по томе колико се здравица испија на свадби, а које својим називима имају неко хришћанско „покриће“: Прва је здравица „за помози Божи“; друга, „у добри час“; трећа, „за Свету Тројицу“; четврта, „за четири Еванђеља“; пета, „за пет мученика“; шеста, „добродошлица“; седма, „у здравље младенцима“; осма, „комшијска“; девета, „омладинска“; десета, „кумовска“, једанаеста, „унакрст“, а онда све од почетка.

За сахране је везан највећи број обичаја и веровања која имају пагански карактер. Ови обичаји имају за циљ углавном да спрече повампирење покојника. Тако, на пример, постоји обичај: Пре него што покојника ставе у сандук, узме се мало барута, сумпора и кучине, стави се на дно сандука и запали се. После сахране жене оду на гроб и у гроб пободу пет ножева или плугових шиљака, један на груди, а остале где су руке и ноге. Али ово не мора обавезно да значи и паган-

ски обичај; можда је то симболичко представљање распећа и смрти Христове, жеља да покојникова смрт што више личи на Христову смрт. У пагански обичај спада и опремање покојника: стављање штапа у гроб, торбе са ракијом и ковани новац, а негде се задржао и груби обичај закуцавања ексера у трбух покојника.

У новије време и у Српском народу оживљава пагански обичај спаљивања мртвих. Многи пагански народи спаљивали су своје мртве и то из разлога да се њихова душа не би вратила. Спаљивањем тела, веровали су, спаљује се и душа и на тај се начин живи осигуравају од повратка умрлих. В. Чајкановић о овоме пише: „Према објашњењу које нам даје историја религије, прави циљ спаљивању био је да се мртац уништи, или, тачније, да се на њему униште сви они делови у којима би се душа могла најпре задржати, а то су: крв, мишићи, срце, очи, утроба итд. . . Док је глогов колац имао за циљ да вампиру оградничи слободу кретања, спаљивање је имало за циљ да га потпуно уништи. Спаљивање је обичај врло познат, и данас се мртви спаљују у великим крематоријумима, али су ти случајеви изузетни и ретки; раније, међутим, код класичних и оријенталских народа, и у предисторијској Европи, тај обичај практикован је много чешће и у многим крајевима био је општи”.²⁸ Константин Јиречек каже: „Приликом опсаде Цариграда, 626. године, спалили су Словени своје погинуле, а Руси, за време бојева под Силистријом, 971. године. У Русији су се после одржане даће, где се много медовина пила, спаљивале лешине на ломачи, а пепео се сахрањивао под могилом од набациане земље”.²⁹

У данашње време све је чешћа појава на сахранама Срба обнављање паганских обичаја, као што су: ношење венаца начињених од офарбаног трња, а трње је замена за глогов колац, јер је глог сав од трња; затим, ухватио је маха и пагански обичај претераног припремања јела и пића на сахранама, који се претворио у праве паганске гозбе. Јело и пиће се намењују за душу покојника, па тиме са хришћанством нема везе, јер души покојника, по хришћанској науци, потребна је духовна, а не материјална храна.

Паганима је, као што смо видели, главни циљ приликом сахране био да душу покојника потпуно изолују од живих и да је, по могућству, потпуно униште. Зато су се трудили да разним средствима још приликом сахране прекину сваку везу са душом покојника. Ова чињеница је важна у објашњавању хришћанских празника: Божића, Васкрса и Кроне славе. Неки наши етнолози ове хришћанске празнике доводе у везу са култом мртвих, када су се мртви призивали да заједно са живима учествују на гозбама, јер, наводно, пагани су своје мртве доживљавали као неку врсту божанства, која би могла да им буду од помоћи. Да је ово истина, онда би такво понашање паганских Срба било противуречно. Јер зашто би они настојали да своје мртве одвоје од овога света, ако би их после призивали. У хомољском крају постоје жене нарикаче, које приликом сахране покојнику овако поручују: „Када посадимо босиљак и кад га залијемо врелом водом, па ако се тај босиљак прими, онда се и ти врати међу нас”, што значи — никад.

²⁸ Исто, стр. 251.

²⁹ К. Јиречек, н. д. стр. 96.

Према томе, довођење хришћанских празника Божића, Васкрса и Крсне славе у везу са култом мртвих не изгледа логично ни вероватно.

Ипак, не могу се сви народни обичаји, који на први поглед изгледају као да потичу из паганских времена, проглашавати да представљају остатке паганских веровања. Има много обичаја и веровања која нису у складу са хришћанском вером, али која су настала на основу хришћанства, а народ им је из потрешног тумачења, због недовољно познавања хришћанства, дао свој облик. На пример, многи недовољно хришћански просвећени православци верују да се у поноћ на Богојављење „отвара небо и Бог се тада јавља људима и испуњава жеље њима који Га спазе и у том моменту Му се обрете“.³⁰ Они тако тумаче назив овог празника, да се Бог јавља људима ради испуњавања њихових жеља. У многим басмама, бајањима, које је хришћанска Црква увек третирала као искварено веровање, има доста хришћанског. Неке басме представљају праве народне молитве за помоћ. Као на пример: „О свети Илија и Огњена Марија, промом страву погодите, а муњом је опржите. Сви свеци, светитељи, свети Јоване Крститељу, свети Саво учитељу, свети Ранђеле — Божји анђеле, ако имаде века, подајте му лека. Света Петко и света Недељо и сви свеци свитељи и анђели спаситељи, мени опростите, болесноме помозите“.

Чак и „Лазарке“, које иду од куће до куће на дан Лазареве суботе, окићене врбовим гранчицама и зеленилом, чија се појава обично повезује са паганским обичајима, вероватније је да потичу тек од хришћанских времена, када се почео празновати празник Цвети. Често смо спремни да нека веровања и нека искуства нашег народа која не припадају овом свету без призива прогласимо за халудинације и сујеверје, иако су она реална за онога који их је доживео. То се посебно односи на појаве везане за смрт и које су у вези са смрћу. Таква искуства људи доживљавају пред смрт, као што су виђења умрлих сродника, а исто тако када живи и здрави људи доживљавају присуство недавно преминулог члана породице или блиског сродника. Таква веровања не могу се сврстати ни у паганство ни у сујеверје, него у реална духовна искуства. О таквим феноменима опширно је писао, после дугогодишњег истраживања, лекар и филозоф Рејмон Моди,³¹ а наш теолог Атанасије Јевтић у вези с тим каже: „У нашем народу постоји живо осећање реалности оног другог света и живота. То није никакво „паганство“, како неки мисле, него живо хришћанско осећање наше везе са драгим нам сродницима и покојницима у небеској Цркви, у заједници живих чланова богочовечанске породице, у којој се налазе Светитељи и остали преминули верници, а и сва створења Божја, анђели и људи“.³²

Завршавајући ово излагање, да кажем нешто као закључак: У српским обичајима има много измешаних елемената, и хришћанских и паганских. Неки су обичаји изграђени на хришћанским основама, али

³⁰ М. Вуковић, н. д. стр. 96.

³¹ У уводу своје књиге „Живот после живота“, Загреб, 1980., на страни 15. Рејмон Моди каже: „Многи ће тврдње изнесене у овој књизи сматрати невероватним и прва ће им реакција бити да их одбаце без размислања. Ја им то ни у ком случају не могу замерити — и сам бих тако учинио пре неколико година“.

³² Атанасије Јевтић, Пред тајном смрти и васкрсења, „Православни мисионар“, 2/84, Београд, стр. 56.

услед недовољне хришћанске просвећености, из хришћанства су узимани само неки елементи, а онда им је народ додавао нека своја произвољна тумачења. Тешко је увек тачно разлучити шта је у народном верском животу остатак од старе вере и обичаја, а шта је настало после усвајања хришћанске вере. Наш Српски народ је живео на разним територијама, у току свога постојања селио се са једне територије на другу, а то и данас чини. Мењањем простора, Српски народ је неке обичаје занемаривао и заборављао, а друге, пак, стицао. Промена места пребивања једног народа за последицу има и промене у народној култури. Исто тако, Српски народ је живео у разним временима, у разним друштвеним системима, под разним културним утицајима, па је и то оставило трага на верски живот Српског народа.

Од времена Светога Саве до данас верски живот Српског народа одвијао се у оквиру Српске православне цркве, јер је народ имао и има у своју Цркву неограничено поверење, пошто се осведочио да је Црква увек била и јесте на страни свог народа. А садашњи и будући задатак Цркве је да негује и развија оне особине које су корисне за духовно узрастање Српског народа, а у томе се успева само помоћу Еванђеља Христовог.

Résumé

THE THIRD SYMPOSIUM OF THEOLOGIANS OF THE ORTHODOX THEOLOGICAL FAKULTET April 17—19, 1985

We are publishing here the lectures given at the 3rd Symposium of graduate theologians of our Theological Faculty, held in the month of April of this year in Belgrade. The general theme of the Symposium and by that of all the papers was: „Traditional life and ecclesiasticity of the Serbian people”. All of the lectures given are being published in this number of *Bogosavlje*. They are:

Lectures on the first day

Bishop of Marča Dr. Danilo: „The Liturgical and Magical Approach to life”;

Protodeacon Dr. Pribislav Simić: „The Serbian Slava — The Baptismal Name”;

Protopresbyter Dr. Žarko Gavrilović: „Faith and Her Surrogates”;

Lectures on the second day

Protosindjel Dr. Atanasije Jevtić: „The Old and New Man in the Church”;

Professor Đorđe Janić: „Magic, Superstition and the Church”;

Radovan Bigović: „Secularized Piety in Our Times”;

Professor deacon Dragan Protić: „Christian Teaching in Folk Wisdom”;

Lecture on the third day

Reverend Dragan Terzić: „What is Pagan and Christian in the Life of the Serbian People”.

All the lectures characterize the deep theological, Orthodox approach to the general theme and point to the importance and actuality of those problematics for the contemporary life of our people. The lectures were followed by very lively discussions which we, unfortunately, are not able to publish here for technical reasons.

Резюме

Третий симпозиум выпускников православного Богословского факультета в Белграде (17—19 апреля 1985 года)

Здесь публикуются доклады прочитанные на третьем симпозиуме, выпускников нашего Богословского факультета, который состоялся в Белграде в апреле 1985 года. Общая тема симпозиума, а тем самым и всех докладов была: „Обычная жизнь и церковность сербского народа“.

В настоящий сборник „Богословля“ вошли все лекции, которые были зачитаны нашими богословами в течении трёх дней.

Первого дня слушали следующие доклады:

Епископ марчанский д-р Даниил, *Литургический и магический подходы к жизни;*

Протод. д-р Прибислав Симич, *Сербская СЛАВА — Крестное имя;*

Прот. д-р Жарко Гаврилович, *Вера и её суррогаты.*

Доклады второго дня:

Протосингел д-р Афанасий Йевтич, *Ветхий и новый человек в Церкви;*

Георгий Йанич, проф., *Магия, суеверие и Церковь;*

Радован Бигович, *Современная Секуляризованная религиозность;*

Диакон Драган Протич, проф., *Христианская наука в народной мудрости.*

Третьего дня слушали следующий доклад:

Иерей Драган Терзич, *Язычество и христианство в жизни сербского народа.*

Глубокий богословский и православный подход к общей теме симпозиума, а также и подчёркивание значения и актуальности данной проблематики в современной жизни сербского народа, являются общей характерной чертой докладов. Очень живые дискуссии, которыми сопровождались лекции на собрании, к сожалению, по техническим причинам не публикуются в настоящем сборнике.